

بررسی وضعیت مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول

sirous1218@yahoo.com

سیروس محمودی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور واحد تهران

دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۳۰ - پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۰

چکیده

این پژوهش، با هدف بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر انجام شده است. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری شامل کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول است که با روش نمونه‌گیری هدفمند، شش عنوان کتاب «هدیه‌های آسمانی»، «مطالعات اجتماعی»، «فارسی»، «تفکر و پژوهش»، «پیام‌های آسمانی» و «تفکر و سبک زندگی»، با ۲۷ جلد در نمونه تحقیق قرار گرفت. ابزار پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بوده است که برای تعیین روایی آن از روش روایی صوری، و برای تعیین پایایی آن از روش ویلیام اسکات استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب‌های درسی پایه‌های اول، دوم و سوم ابتدایی و پایه هشتم متوسطه اول، هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر نشده است. در مجموع، یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در کتاب‌های بررسی شده، توجه متعادل و متوازی به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر نشده است.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، کتاب‌های درسی، دوره ابتدایی، متوسطه اول.

مقدمه و بیان مسئله

امر به معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین وظایف مؤمنان و بارزترین ویژگی جامعه اسلامی است (جوادی آملی، ۱۳۹۲، ص ۵۰۵). این فریضه بر اساس آیات قرآن، ویژگی یاری‌دهندگان به دین خدا (حج: ۴۱)، شیوه رستگاران (آل عمران: ۱۰۴)، ویژگی پیروان پیامبر ختمی مرتبت (اعراف: ۱۵۷)، راه و روش مؤمنانی که مشمول رحمت خدایند (توبه: ۷۱)، و ویژگی بندگان صالح (آل عمران: ۱۱۴) و به‌عنوان شاخص بهترین امت و در ردیف ایمان به خدا (آل عمران: ۱۱۰) معرفی شده است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «و باید از میان شما گروهی باشند که مردم را به نیکی فرا خوانند و آنان را به کار پسندیده وادارند و از کار زشت و نکوهیده نهی کنند» (آل عمران: ۱۰۴). قرآن کریم در آیه‌ای دیگر خطاب به مسلمانان می‌گوید: «شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید؛ به خوبی‌ها فرمان می‌دهید و از بدی‌ها نهی می‌کنید و به خدا ایمان دارید» (آل عمران: ۱۱۰). در این آیه مسلمانان بهترین امتی معرفی شده‌اند که برای خدمت به جامعه انسانی تشکیل شده و دلیل بهترین امت بودن آنها نیز امر به معروف و ناهی از منکر بودن ایشان و ایمان آنها به خداست و این امر نشان‌دهنده این است که اصلاح جامعه بشری بدون ایمان و دعوت به حق و مبارزه با فساد ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۴۹). در کلام معصومین علیهم‌السلام نیز بر جایگاه و اهمیت امر به معروف و نهی از منکر تأکید شده است. حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این زمینه می‌فرماید: «هرگاه مردم امر به معروف و نهی از منکر را بر عهده یکدیگر گذارند، یعنی هر کس سکوت کند به انتظار اینکه دیگری امر به معروف و نهی از منکر کند و در نتیجه هیچ کس قیام نکند، پس برای عذاب الهی آماده باشید» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۵۹). حضرت علی علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر را رها نکنید؛ در غیر این صورت بدترین شما بر شما حاکم می‌شود» (نهج البلاغه، نامه ۴۷). آن حضرت در جای دیگر می‌فرماید: «همه کارهای خوب، حتی جهاد در راه خدا، در برابر امر به معروف و نهی از منکر چون قطره‌ای است در برابر دریای عمیق» (نهج البلاغه، ح ۳۷۴). از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است: «همانا مؤمن و جاهل امر به معروف و نهی از منکر می‌شوند؛ مؤمن متذکر می‌شود و پند می‌گیرد و جاهل یاد می‌گیرد و عالم می‌شود» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۶۱). اهمیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر در سیره معصومین علیهم‌السلام به گونه‌ای است که امام حسین علیه‌السلام هدف از قیام خود را امر به معروف و نهی از منکر معرفی می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۴، ص ۳۲۹). در صدر اسلام، مسلمانان هنگام احوال‌پرسی و خداحافظی، سورهٔ عصر را تلاوت می‌نمودند و این گونه یکدیگر را امر به معروف و نهی از منکر می‌کردند (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۸، ص ۴۴). در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به این فریضه توجه شده است. در اصل هشتم قانون اساسی چنین آمده است: «دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم، و مردم نسبت به دولت» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۸). بنا بر آیات و روایات، برپا داشتن این فریضه یکی از ضروریات جامعه اسلامی است که عمل به آن، به تعبیر مقام معظم رهبری، تضمین‌کننده حیات و استحکام حکومت صالحان (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی،

۱۳۷۳/۸/۲۳) و ترک آن موجب تخدیر جامعه خواهد بود (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی، ۱۳۷۴/۱۰/۵). در واقع، دین اسلام دینی اجتماعی است و محیط مناسب را شرط اصلی اجرای برنامه آسمانی و سعادت‌بخش خود می‌داند؛ از این رو بر فریضه امر به معروف و نهی از منکر تأکید کرده است (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۱۱۷). بر این اساس در اسلام هر فردی علاوه بر اندیشیدن در مصالح خود، در قبال افراد جامعه و هموعان خود نیز مسئولیت دارد. هدایت دیگران و امر به معروف و نهی از منکر، از جمله این مسئولیت‌هاست (مصباح یزدی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۸). در صورت اهتمام مردم و مسئولان به این وظیفه شرعی، بسیاری از زشتی‌ها از جامعه رخت برمی‌بندد و ارزش‌های دینی و انسانی حاکم می‌شود (همو، ۱۳۸۷، ص ۱۱). این امر به اندازه‌های ارزشمند است که حتی اندیشمندانی همچون مایکل کوک این فریضه دینی مسلمانان را ستوده‌اند و خلأ چنین تکلیفی را در جوامع فعلی خود زمینه‌ساز رشد ردایل و بی‌اعتنایی آنان در برابر مفاسد و شرارت‌های رو به افزایش جوامع غربی دانسته‌اند (کوک، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۱۹).

به‌رغم تأکید دین اسلام بر فریضه امر به معروف و نهی از منکر، این دو اصل مهم در طول تاریخ به اندازه قابل قبول مورد توجه حکام اسلامی قرار نگرفته است و همیشه از آنها به‌عنوان اصولی فراموش شده و اجراشده‌ی یاد می‌شود (مطهری، ۱۳۸۷، ص ۷۳). گرچه در سال ۱۳۷۲ با فرمان رهبر انقلاب، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر تشکیل شد، ولی وضعیت کنونی جامعه نشان از مهجوریت فریضه امر به معروف و نهی از منکر دارد (مسعودی، ۱۳۹۳، سروش و مقدس‌نیا، ۱۳۸۳، ص ۹؛ بسیج، ۱۳۸۹، ص ۱؛ فتح‌آبادی، ۱۳۸۸، ص ۲۷۳). بر این اساس، تقویت و گسترش فریضه امر به معروف و نهی از منکر از اساسی‌ترین نیازهای جامعه است و باید در این زمینه تلاش و افری صورت گیرد.

فعالیت‌های آموزشی و پرورشی، نقش اساسی در گسترش فریضه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه بر عهده دارند و در همه دوره‌های تحصیلی باید با جدیت به این فریضه مهم توجه شود. با وجود این، دوره ابتدایی و متوسطه اول در شکل‌گیری شخصیت، شکوفایی استعدادها و رغبت‌های فردی و اجتماعی دانش‌آموزان و پرورش فضایل اخلاقی و معنوی اهمیت ویژه‌ای دارد (صافی، ۱۳۸۸، ص ۸۷). بر این اساس، باید برای گسترش فریضه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه به کتاب‌های درسی این دوره‌ها توجه ویژه‌ای مبذول شود. کتاب‌های درسی نقشی اساسی در انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان بر عهده دارند. کتاب‌های درسی همه‌روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و به‌عنوان اصل و اساس برنامه درسی مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند؛ به طوری که بیشتر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (یونسکو، ۲۰۰۵؛ یارمحمدیان، ۱۳۹۰، ص ۲۳؛ آل تباچ، ۱۳۹۱، ص ۷۵۶). گنجاندن مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در متون کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول سبب می‌شود که دانش‌آموز از همان ابتدا و در زمان تکوین و شکل‌گیری شخصیت خویش، انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر را یک تکلیف دینی و انسانی تلقی کند. از این رو ضرورت دارد در این کتاب‌ها به‌گونه‌ای متوازن به همه مؤلفه‌های این فریضه حیاتی توجه شود.

توجه جدی‌تر کتاب‌های درسی به فریضه امر به معروف و نهی از منکر، همچنین عامل بودن معلمان، مربیان و اولیای دانش‌آموزان به انجام این فریضه، در احیای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه نقش مهمی ایفا می‌کند. تحلیل و بررسی محتوای کتاب‌های درسی برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی، اهمیتی اساسی دارد (نیکلس، ۱۳۸۱، ص ۶۲). از این رو در پژوهش پیش رو وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول در خصوص توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر بررسی خواهد شد.

سؤال پژوهش

وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول در خصوص توجه به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه چگونه است؟

پیشینه پژوهش

در این زمینه تاکنون پژوهش‌های اندکی انجام شده است. ایزدی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «میزان توجه به امر به معروف و نهی از منکر در برنامه درسی پیام‌های آسمانی پایه اول راهنمایی»، نشان داد که در این کتاب درسی به برخی از مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر توجهی نشده است. شامس (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های علوم انسانی پایه ششم ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های فروع دین اسلام» نشان داد که در کتاب‌های فارسی و مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی به مؤلفه‌های فروع دین اسلام توجه کافی مبذول نشده است. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد که در این کتاب‌ها به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر و جهاد تا حدودی توجه شده است. نجفی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم بر اساس مؤلفه‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)» نشان داد که در کتاب درسی بررسی شده، از برخی ابعاد تربیت اجتماعی (از جمله امر به معروف و نهی از منکر) غفلت شده است. بررسی پژوهش‌های یادشده و دیگر پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه نشان می‌دهد که تاکنون در زمینه وضعیت مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، پژوهش جامعی انجام نشده است و پژوهش پیش رو می‌تواند در زمینه رفع خلأهای پژوهشی، فرهنگی و تربیتی در این حوزه مؤثر باشد.

روش پژوهش

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر به شدت رو به گسترش بوده است (کریپیندورف، ۱۳۹۴؛ هولستی، ۱۳۷۳). کرلینجر تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (بیابانگرد، ۱۳۸۴، ص ۳۹۰). در این روش، پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی

دست یابد تا به کمک آنها به بررسی پرسش‌ها یا فرضیات تحقیق پردازد (گال و بورگ، ۱۳۸۴). سه مرحله اصلی تحلیل محتوا عبارت‌اند از: ۱. آماده‌سازی و سازمان‌دهی (مرحله قبل از پیام)؛ ۲. بررسی مواد (پیام)؛ ۳. پردازش نتایج (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۸۰).

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

در این پژوهش، جامعه آماری شامل کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده و ۲۷ جلد از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول در نمونه قرار گرفته است.

ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول، از فهرست واریسی تحلیل محتوا استفاده شده است. فرم اولیه تحلیل محتوا، در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های معارف اسلامی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی تهیه شد.

روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست واریسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است.

جدول ۱. مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر

مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر	مصادیق
۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی	امام حسین ^ع در وصیت‌نامه خویش، درباره هدف قیام خود فرموده است: «هدف من اصلاح امت جدم رسول‌الله، امر به معروف و نهی از منکر و پیاده کردن سیره رسول‌الله و پیرم علی ابن ابی‌طالب است (مطالعات اجتماعی پایه هشتم، ص ۶۱).
۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر	کدام یک از جملات، به «امر به معروف» و کدام یک به «نهی از منکر» مربوط است؟ (هدیه‌های آسمانی پایه ششم، ص ۲۷).
۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر	عیب ما را آرام و بی‌صدا می‌گوید و داد نمی‌زند (هدیه‌های آسمانی پایه چهارم، ص ۷۵). اگر امر به معروف هم می‌خواهی بکنی، خیلی آهسته، مثل آینه باش! (هدیه‌های آسمانی پایه ششم، ص ۲۷).
۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر	در بعضی موارد نیز برای اینکه ناراحتی خود را از انجام گناهی نشان دهیم، باید آنجا را ترک کنیم (پیام‌های آسمانی پایه نهم، ص ۱۱۳).
۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر	تشویق کردن دیگران به کارهای خوب چه اثری دارد؟ (هدیه‌های آسمانی پایه ششم، ص ۲۶).

<p>اگر هرکس با توجه و بهانه‌های مختلف از انجام مسئولیت همگانی امر به معروف و نهی از منکر شانه خالی کند، چه اتفاقی در جامعه خواهد افتاد؟ مردم نسبت به سرنوشت دیگران بی‌تفاوت می‌شوند: کارهای نادرست و ناپسند در جامعه رواج</p>	<p>۶ پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر</p>
<p>برای اینکه تأثیر امر به معروف و نهی از منکر بیشتر شود، خوب است خودمان به آنچه دیگران را به آن توصیه می‌کنیم، عمل کنیم و کاری را که از آن نهی می‌کنیم، انجام ندهیم (پیامهای آسمانی پایه نهم، ص ۱۱۵).</p>	<p>۷ شرایط امر به معروف و نهی از منکر</p>
<p>به من چه ارتباطی دارد؟ مگر من مسئول کارهای مردم هستم؟... من خجالت می‌کشم چیزی بگویم. اگر من را جلوی دیگران ضایع بکند، چه؟! (پیامهای آسمانی پایه نهم، ص ۱۰۹).</p>	<p>۸ موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر</p>
<p>عجب و خودپسندی یکی از موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد (عدم ذکر در کتابهای درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول).</p>	<p>۹ موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر</p>

پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری، از روش ویلیام اسکات (۱۳۹۱) استفاده شد؛ بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار چهار نفر از اساتید معارف اسلامی قرار گرفت که ضریب توافق آنها بر اساس داده‌های ذیل، ۹۱ درصد به دست آمد.

$$C.R = \frac{\text{مقوله های مورد توافق}}{\text{کل ها مقوله}} \times 100 \quad C.R = \frac{8+7+8+6}{32} \times 100 = 91$$

تعیین واحدهای تحلیل

برای تحلیل محتوای کتابهای درسی، در این پژوهش متن، تصویر، پرسش و فعالیت، بررسی شده و واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است.

شیوه تحلیل داده‌ها

در این پژوهش از روش‌های آمار توصیفی برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. در این زمینه از شاخص‌های گرایش مرکزی همچون فراوانی و درصد استفاده شده است. ابتدا مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی هر پایه تحصیلی شمارش شد و سپس مجموع فراوانی و درصد هر مؤلفه محاسبه گردید. در پایان نیز مجموع فراوانی و درصد مؤلفه‌ها برای هر دو دوره ابتدایی و متوسطه اول به صورت جداگانه محاسبه شد.

یافته‌ها

در این بخش یافته‌های پژوهش بر مبنای پرسش‌های پژوهش ارائه می‌شود.

الف) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه اول تا سوم ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر بررسی کتاب‌های درسی پایه اول تا سوم ابتدایی نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی این سه پایه، هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر نشده است.

ب) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۱. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی

درصد	مجموع	فارسی	مطالعات اجتماعی	هدیه‌های آسمانی	کتاب‌های درسی
					مؤلفه‌ها
۲۵	۲	۰	۰	۲	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۵۰	۴	۰	۰	۴	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۱۲.۵	۱	۰	۰	۱	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۷. شرایط آمر به معروف و ناهی از منکر
۱۲.۵	۱	۰	۰	۱	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۸	۰	۰	۸	مجموع
	۱۰۰	۰	۰	۱۰۰	درصد

مطابق با جدول ۱، فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی ۸ است. به ترتیب به مؤلفه‌های «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۴ (۵۰ درصد)، «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۲ (۲۵ درصد)، «شرایط امر به معروف و نهی از منکر»، و «موانع و آفات بازدارنده از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ (۱۲.۵ درصد) بیشتر توجه شده و به دیگر مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر هیچ اشاره‌ای نشده است.

ج) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۲. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی

درصد	مجموع	فارسی	مطالعات اجتماعی	هدیه‌های آسمانی	کتاب‌های درسی
					مؤلفه‌ها
۵۰	۵	۰	۱	۴	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۵۰	۵	۰	۰	۵	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر

۰	۰	۰	۰	۰	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۱۰	۰	۱	۹	مجموع
	۱۰۰	۰	۱۰	۹۰	درصد

مطابق با جدول ۲، فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی ۱۰ است. مؤلفه‌های «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» و «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام دارای فراوانی ۵ هستند. در کتاب‌های این پایه تحصیلی به مؤلفه‌های دیگر هیچ اشاره‌ای نشده است.

د) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۳. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی

درصد	مجموع	فارسی	تفکر و پژوهش	مطالعات اجتماعی	هدیه‌های آسمانی	کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها
۲۰	۳	۰	۰	۰	۳	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۶۰	۹	۰	۰	۰	۹	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۱۳.۳	۲	۰	۰	۰	۲	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۶.۷	۱	۰	۰	۰	۱	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۱۵	۰	۰	۰	۱۵	مجموع
	۱۰۰	۰	۰	۰	۱۰۰	درصد

مطابق با جدول ۳، در کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی، در مجموع پانزده مرتبه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر توجه شده است. به ترتیب به مؤلفه‌های «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۹، «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۳، «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۲ و «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱ بیشتر توجه شده و به مؤلفه‌های دیگر اشاره نشده است.

ه) جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۴. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

		پایه					مؤلفه‌ها
درصد	مجموع	ششم	پنجم	چهارم	اول تا سوم		
۳۰.۳	۱۰	۳	۵	۲	۰	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی	
۵۴.۵	۱۸	۹	۵	۴	۰	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر	
۹.۱	۳	۲	۰	۱	۰	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر	
۳	۱	۱	۰	۰	۰	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر	
۳	۱	۰	۰	۱	۰	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر	
۱۰۰	۳۳	۱۵	۱۰	۸	۰	مجموع	
	۱۰۰	۴۵.۴	۳۰.۳	۲۴.۲	۰	درصد	

مطابق با جدول ۴، در مجموع در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ۳۳ مرتبه به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر اشاره شده است. در کتاب‌های درسی این دوره به ترتیب به مؤلفه‌های «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱۸ (۵۴.۵ درصد)، «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۱۰ (۳۰.۳ درصد) بیشتر توجه شده و به مؤلفه‌های «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۳ (۹.۱ درصد) و مؤلفه‌های «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» و «موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ (۳ درصد)، کمتر توجه شده است و به مؤلفه‌های «مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر»، «پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر»، «شرایط امر به معروف و ناهی از منکر» و «موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

و) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هفتم متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر
تحلیل و بررسی کتاب‌های درسی پایه هفتم متوسطه اول نشان داد که در کتاب‌های درسی این پایه هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر نشده است.

ز) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هشتم متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۵. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه هشتم متوسطه اول

درصد	مجموع	تفکر و سبک زندگی	فارسی	مطالعات اجتماعی	پیام‌های آسمانی	کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها
۷۱.۴	۵	۱	۰	۲	۲	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۲۸.۶	۲	۲	۰	۰	۰	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۷	۳	۰	۲	۲	مجموع
	۱۰۰	۴۲۸	۰	۲۸۶	۲۸۶	درصد

مطابق با جدول ۵، فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه هشتم، ۷ است. به مؤلفه‌های «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۵ و مؤلفه «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۲ بیشتر توجه شده و به دیگر مؤلفه‌ها هیچ اشاره‌ای نشده است.

ح) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه نهم متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۶. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه نهم متوسطه اول

درصد	مجموع	فارسی	مطالعات اجتماعی	پیام‌های آسمانی	کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها
۲۸۸	۱۵	۰	۲	۱۳	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۹.۶	۵	۰	۰	۵	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۱.۹	۱	۰	۰	۱	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر

۱۱.۵	۶	۰	۰	۶	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۹.۶	۵	۰	۰	۵	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۲۳	۱۲	۰	۰	۱۲	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر
۱.۹	۱	۰	۰	۱	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر
۱۳.۵	۷	۰	۰	۷	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
.	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۵۲	۰	۲	۵۰	مجموع
	۱۰۰	۰	۳.۹	۹۶.۱	درصد

مطابق با جدول ۶، در کتاب‌های درسی پایه نهم، ۵۲ مرتبه به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر اشاره شده است. در کتاب‌های درسی این پایه به ترتیب به مؤلفه‌های «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۱۵ (۲۸.۸ درصد)، «پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱۲ (۲۳ درصد)، بیشتر توجه شده و به مؤلفه‌های «موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۷ (۱۳.۵ درصد)، «مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۶ (۱۱.۵ درصد) و مؤلفه‌های «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» و «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۵ (۹.۶ درصد) و مؤلفه‌های «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» و «شرایط امر به معروف و ناهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ کمتر توجه شده و به مؤلفه «موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

ط) جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر

جدول ۷. فراوانی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول

درصد	مجموع	نهم	هشتم	هفتم	پایه
					مؤلفه‌ها
۳۳.۹	۲۰	۱۵	۵	۰	۱. تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی
۸.۵	۵	۵	۰	۰	۲. ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر
۱.۷	۱	۱	۰	۰	۳. شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۱۰.۲	۶	۶	۰	۰	۴. مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
۱۱.۹	۷	۵	۲	۰	۵. آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
۲۰.۳	۱۲	۱۲	۰	۰	۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر
۱.۷	۱	۱	۰	۰	۷. شرایط امر به معروف و ناهی از منکر
۱۱.۹	۷	۷	۰	۰	۸. موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۹. موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۰	۵۹	۵۲	۷	۰	مجموع
	۱۰۰	۸۸.۱	۱۱.۹	۰	درصد

مطابق با جدول ۷، در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول، در مجموع ۵۹ مرتبه به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر اشاره شده است. در کتاب‌های درسی این دوره به ترتیب به مؤلفه‌های «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۲۰ (۳۳.۹ درصد)، «پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱۲ (۲۰.۳ درصد) بیشتر توجه شده است و به مؤلفه‌های «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» و «موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۷ (۱۱.۹ درصد)، «مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۶ (۱۰.۲ درصد)، «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۵ (۸.۵ درصد)، مؤلفه‌های «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» و «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ (۱.۷ درصد) کمتر توجه شده و به مؤلفه «موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش جایگاه فریضه امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول بررسی شد. یافته‌های این پژوهش نشان داد:

۱. در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به ترتیب به مؤلفه‌های «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱۸ (۵۴.۵ درصد)، «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۱۰ (۳۰.۳ درصد) بیشتر توجه شده است و به مؤلفه‌های «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۳ (۹.۱ درصد) و مؤلفه‌های «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» و «موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ (۳ درصد) کمتر توجه شده و به مؤلفه‌های «مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر»، «پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر»، «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» و «موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

۲. در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول به ترتیب به مؤلفه‌های «تبیین امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک وظیفه دینی و اجتماعی» با فراوانی ۲۰ (۳۳.۹ درصد)، «پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۱۲ (۲۰.۳ درصد) بیشتر توجه شده است و به مؤلفه‌های «آثار و برکات فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر» و «موانع و آفات بازدارنده افراد از انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۷ (۱۱.۹ درصد)، «مراتب و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۶ (۱۰.۲ درصد)، «ارائه الگوهای عملی و ملموس امر به معروف و نهی از منکر» با فراوانی ۵ (۸.۵ درصد)، مؤلفه‌های «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» و «شرایط امر به معروف و نهی از منکر» هر کدام با فراوانی ۱ (۱.۷ درصد) کمتر توجه شده و به مؤلفه «موانع پذیرش امر به معروف و نهی از منکر» هیچ اشاره‌ای نشده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی پایه‌های اول، دوم و سوم ابتدایی و همچنین در پایه هفتم متوسطه اول هیچ اشاره‌ای به فریضه امر به معروف و نهی از منکر نشده است. همچنین در کتاب‌های بررسی شده، از برخی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر غفلت شده است. در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان‌دهنده این است که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول، توجه متعادل و متوازنی به مؤلفه‌های فریضه امر به معروف و نهی از منکر صورت نگرفته است. یافته‌های این پژوهش با نتایج تحقیقات ایزدی (۱۳۹۰)، شامس (۱۳۹۴) و نجفی (۱۳۹۴) همسو می‌باشد. ایزدی (۱۳۹۰) در پژوهش خود نشان داد که در کتاب درسی «پیام‌های آسمان» پایه اول راهنمایی به برخی از مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر توجه نشده است. شامس (۱۳۹۴) نیز در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های «فارسی» و «مطالعات اجتماعی» پایه ششم ابتدایی، از برخی مؤلفه‌های امر به معروف و نهی از منکر غفلت شده است. نجفی (۱۳۹۴) در پژوهش خود نشان داد که در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی»، از برخی ابعاد تربیت اجتماعی (از جمله امر به معروف و نهی از منکر) غفلت شده است.

در پایان با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. با توجه به تأکید آیات و روایات بر اهمیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر، توصیه می‌شود در کتاب‌های درسی هر پایه تحصیلی، دست کم یک درس به موضوع امر به معروف و نهی از منکر اختصاص داده و به مؤلفه‌های مغفول توجه جدی‌تری مبذول شود.

۲. در دوره ابتدایی مطالب درسی باید به صورت عملی، ملموس و متناسب با رشد شناختی دانش‌آموزان این سنین ارائه شود و از پرداختن به مسائل انتزاعی و استدلال‌های خشک و غیرملموس باید خودداری کرد. باید توجه داشت که ذکر مراتبی از امر به معروف و نهی از منکر که با جبر و زور همراه است، مناسب با روحیه لطیف کودکان نیست و باید از بیان آنها خودداری کرد.

۳. با کمک گرفتن از متخصصان ادبیات کودک، صاحب‌نظران حوزه «فلسفه برای کودکان» و متخصصان روان‌شناسی، مضامین فریضه امر به معروف و نهی از منکر در کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی نیز گنجانده شود و علاوه بر آن در کتاب‌های ادبیات کودک به تبیین این فریضه توجه شود. در این پایه‌های تحصیلی، اشاره به داستان‌هایی در این زمینه و ارائه نمونه‌هایی که در محیط اطراف کودکان رخ داده است، بهتر از هر بیانی می‌تواند این مسئله و نحوه صحیح آن را برای کودکان تفهیم کند و رغبت و علاقه آنها را برانگیزد.

منابع

- قرآن کریم، ۱۳۸۶، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، مشهد، آستان قدس رضوی.
- نهج البلاغه، ۱۳۸۷، ترجمه: محمد دشتی، قم، جمال.
- ایزدی، عالیه، ۱۳۹۰، *میزان توجه به امر به معروف و نهی از منکر در برنامه درسی پیام‌های آسمانی اول راهنمایی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه آزاد واحد مرودشت.
- بسبج، احمدرضاء، ۱۳۸۹، *امر به معروف و نهی از منکر در ساحت حقوق شهروندی*، شهر کرد، سدره.
- بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی، ۱۳۷۹، *بیانات مقام معظم رهبری در پیام به نخستین اجلاس پژوهشی امر به معروف و نهی از منکر*.
- بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی، ۱۳۷۴، *بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از پاسداران*.
- بیابانگرد، اسماعیل، ۱۳۸۴، *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، تهران، دوران.
- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۲، *مفاتیح الحیات*، قم، اسراء.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۸، *کتاب درسی هویت اجتماعی، پایه دوازدهم*، وزارت آموزش و پرورش.
- سرمد، زهره، بازرگان، عباس، و الهه حجازی، ۱۳۸۰، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، آگه.
- سروش، محمد، و سیدمحمد مقدس‌نیا، ۱۳۸۳، *امر به معروف و نهی از منکر*، قم، مزمز هدایت.
- شامس، عبدالرضا، ۱۳۹۴، *تحلیل محتوای کتب علوم انسانی پایه نهم ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های فروع دین اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه آزاد واحد مرودشت.
- صافی، احمد، ۱۳۸۸، *سازمان و اداره امور مدارس*، تهران، رشد.
- فتح‌آبادی، محمود، ۱۳۸۸، «آسیب‌شناسی امر به معروف و نهی از منکر در دوره‌های تاریخی»، *مجموعه مقالات همایش ملی نقش امر به معروف و نهی از منکر در حقوق شهروندی و مردم‌سالاری دینی*، شیراز، دانشگاه شیراز.
- کریمپورف، کلوس، ۱۳۹۴، *تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی*، ترجمه: هوشنگ نایی، تهران، نی.
- کوک، مایکل، ۱۳۸۶، *امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی*، ترجمه: احمد نمایی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- کلینی، محمد یعقوب، ۱۳۸۸، *اصول کافی*، ترجمه: جواد مصطفوی، تهران، اسماعیلیه.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر، ۱۳۸۴، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه: نصر و دیگران، تهران، سمت.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفا.
- مسعودی، محمداسحاق، ۱۳۹۳، *آموزش ملی امر به معروف و نهی از منکر*، تهران، پیام آزادی.
- مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۲، *دروس فلسفه اخلاق*، تهران، اطلاعات.
- _____، ۱۳۸۹، *بزرگ‌ترین فریضه*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۷۷، *مجموعه آثار*، قم، صدرا.
- _____، ۱۳۸۷، *ده گفتار*، قم، صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتاب اسلامی.
- منصور، جهانگیر، ۱۳۷۹، *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، دوران.
- نیکلس، ادری و هاوارد، ۱۳۸۱، *راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی*، ترجمه: داریوش دهقان، تهران، قدیانی.
- وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۸، *کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۷-۱۳۹۸*.
- هولستی، ال.آر، ۱۳۷۴، *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*، ترجمه: نادر سالارزاده، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- یارمحمدیان، محمدحسین، ۱۳۹۰، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، تهران، یادواره کتاب.

Altabach, P. C. (1991). *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: state university of New York Press.

Unesco.(2005). *A comprehensive strategy for Textbooks and learning Materials*,Unesco,Paris.